

Ellen Klatter

Professionele identiteit in perspectief

Intensieve relaties voor ijzersterk beroepsonderwijs

Hogeschool Rotterdam Uitgeverij

Colofon

ISBN: 9789051798906

1^e editie, 2015

© Ellen Klatter

Cover:

Grafische Productie Fontys Hogescholen

Dit boek is een uitgave van Hogeschool Rotterdam Uitgeverij

Postbus 25035

3001 HA Rotterdam

Publicaties zijn te bestellen via

www.hr.nl/onderzoek/publicaties

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen, in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgever.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Professionele identiteit in perspectief

Intensieve relaties voor ijzersterk beroepsonderwijs

Openbare Les

Ellen Klatter

Lectoraat Versterking Beroepsonderwijs

5 februari 2015

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	7
Hoofdstuk 1. Introductie	9
Hoofdstuk 2. De complexe opdracht van het beroepsonderwijs	13
2.1 De politieke mindset over beroepsonderwijs	14
2.1.1 De waarde van professioneel kapitaal	15
2.1.2 Adaptief vermogen van het beroepsonderwijs	18
2.2 De opdracht aan het mbo: de drievoudige kwalificatie	18
2.2.1 Vakmanschap	19
2.2.2 Burgerschap	25
2.2.3 Loopbaanleren	27
2.3 Samenvattend	29
Hoofdstuk 3. Opleiden tot docent beroepsonderwijs via het bloemmodel	30
3.1 Het bloemmodel	31
3.2 Onderwijs gericht op cognitieve ontwikkeling	32
3.3 Onderwijs gericht op loopbaanoriëntatie	34
3.4 Onderwijs gericht op de context van het beroep	36
Context op drie niveaus	37
3.5 Professionele identiteit van de docent (in opleiding)	38
3.6 Concluderend	40
Hoofdstuk 4. De pedagogische opdracht	42
4.1 Pedagogiek in onderwijskundig perspectief	43
4.2 Pedagogiek in sociologisch perspectief	46
4.3 Pedagogische kaders	48
4.4 Pedagogisch handelen	49
4.5 Afsluitend	52
Hoofdstuk 5. Onderzoek van het lectoraat	53
Tot slot	56
Dankwoord	57

Woord vooraf

In de onderzoeks- en opleidingsactiviteiten die ik de afgelopen jaren binnen het beroepsonderwijs heb mogen uitvoeren, heb ik een drietal terugkerende tekortkomingen in onderzoeksvragen gesignaleerd. Deze openbare les van het lectoraat Versterking Beroepsonderwijs biedt de gelegenheid om de drie missende onderzoeksvragen expliciet te stellen en vanuit onderwijswijskundig perspectief nader te beschouwen.

De eerste tekortkoming betreft de beleidsontwikkelingen van de overheid met betrekking tot het beroepsonderwijs. De aandacht vanuit het ministerie van OCW gaat vooral uit naar organisatorische veranderingen, die niet per se leiden tot beter geëquipeerde beroepsbeoefenaren. De vraag of het actieplan Focus op Vakmanschap - en daarmee de vernieuwing richting macrodoelmatigheid - ook tot *inhoudelijk kwalitatief* beter beroepsonderwijs leidt, wordt eigenlijk niet gesteld. In het eerste hoofdstuk exploreer ik deze situatie.

De tweede tekortkoming betreft onderzoek naar de kwaliteit en inrichting van de lerarenopleidingen voor het beroepsonderwijs. Er wordt landelijk stevig ingezet op de kwaliteitsverbetering van docenten, maar een echte probleemanalyse lijkt niet te zijn gemaakt voor het beroepsonderwijs. Om deze situatie in kaart te brengen, wordt het segmentenmodel, ook wel bloemmodel genoemd, geïntroduceerd, dat is ontwikkeld voor de Kennisbasis Docent technische beroepen (HBO-raad, 2012). Binnen dit model zijn vijf segmenten onderscheiden die relevant zijn voor het opleiden van docenten voor het beroepsonderwijs. Twee assen lopen over vier segmenten, te weten: de as van de *cognitieve ontwikkeling* en de as van de *loopbaanoriëntatie*. Beide assen draaien op het vijfde en centrale segment: de professionele identiteit van de docent. Het bloemmodel als geheel is goed bruikbaar in de opleiding van nieuwe docenten beroepsonderwijs.

De derde ommissie ten slotte, ligt in het verlengde van de professionele identiteit, namelijk in het onderzoek naar de (pedagogische) relatie die de docent aangaat met zijn studenten. Het gaat in de school immers niet om willekeurig gekozen leerprocessen, het onderwijs beoogt iets met het leren, het leren heeft een richting. Derhalve ontkomen docenten er niet aan om de vraag naar het *wat* en

het *waartoe* van het leren te stellen. De leerpsychologie geeft daar geen antwoord op. Hier komt volgens Biesta (2012) de pedagogiek in stelling. Dat een school een kwalificatietaak heeft, is niet te ontkennen, maar deze lijkt momenteel steeds meer andere taken van de school te overschaduwen (Biesta, 2012), waaronder de taak in de socialisatieprocessen en als gevolg daarvan de taak in de burgerschapsvorming. Dat het lastig is de resultaten van vorming in 'meetbare eenheden' om te zetten, ontslaat het onderwijs en ook de Inspectie niet van de verplichting om die vormings- of burgerschapsdoelen helder te communiceren, te expliciteren en een plek te geven in evaluaties van het onderwijs (Berding & Pols, 2014; De Winter, 2005). In het derde hoofdstuk wordt daar een voorzet voor gegeven.

Ten slotte wordt in het laatste hoofdstuk de onderzoeksagenda voor dit lectoraat beschreven. Samen met collega's van het Kenniscentrum Talentontwikkeling wil ik een bijdrage leveren aan de drie bovengenoemde thema's ter versterking van het beroepsonderwijs. Centraal daarin staat de professionele identiteit van docenten in opleiding (en nascholing) ten opzichte van de verschillende eisen vanuit de overheid, het beroepenveld, en de student. Dit vraagt om een 'wendend' perspectief van de identiteit van professionele docenten in het beroepsonderwijs. Dit fenomeen is uitgedrukt in de titel van deze openbare les: *Professionele identiteit in perspectief*.

HOOFDSTUK 1

Introductie

Meer dan de helft (60%) van de schoolgaande populatie in Nederland volgt een opleiding in het beroepsonderwijs; voor Rotterdam ligt dit percentage zelfs hoger. Daarnaast is bijna 40% van de Nederlandse beroepsbevolking opgeleid in het middelbaar beroepsonderwijs (MBO Raad, 2015). Dat zijn hoge percentages. Het is dan ook terecht dat de Nederlandse politiek het belang van vakmanschap benadrukt. Aangejaagd door economische ontwikkelingen, is een trend gezet om het beroepsonderwijs beter op de kaart te zetten. Zo stelt minister Bussemaker in haar brief 'Ruim baan voor vakmanschap' (OCW, 2014) dat "[...] de steeds sneller veranderende arbeidsmarkt vereist dat talenten van mensen zoveel mogelijk worden ontwikkeld. Onze economie heeft goed opgeleide vakmensen nodig: van elektrotechnici tot opticiens, van kraamverzorgers tot game-ontwikkelaars."

Recent zijn diverse politieke maatregelen genomen om de kwaliteit van het beroepsonderwijs te verbeteren. Veel van die maatregelen zijn vooral organisatorisch van aard. Het actieplan 'Focus op Vakmanschap' heeft hierin een heel centrale rol. In dit plan zijn de contouren neergezet van de nieuwe ordening van het beroepsonderwijs. Tevens zijn nieuwe bestuurlijke instrumenten geïntroduceerd, zoals verkorting van leerroutes, lesuren-verplichting, strengere ingangseisen, vereenvoudiging en flexibilisering van de kwalificatiedossiers, stageregelingen en vormgeving van macrodoelmatigheid.¹ De onderwijsinstellingen zelf (de vmbo-scholen, de roc's en de hogescholen) zijn onvermoeibaar bezig om deze regelingen te vertalen naar een adequate onderwijsorganisatie.

Volgens Hogeschool Rotterdam heeft de stad Rotterdam er baat bij dat jongeren doorleren, hun talent ontwikkelen en hoger gekwalificeerd raken. Nergens anders in Nederland is de kloof tussen het opleidingsniveau van de beroepsbevolking en het in het bedrijfsleven gevraagde (hoge) opleidingsniveau zo groot als in Rotterdam.

1 Macrodoelmatigheid heeft betrekking op een zo goed mogelijke aansluiting van kennis en vaardigheden in het mbo op de behoeften in de arbeidsmarkt.

Daarbij is Rotterdam het meest verstedelijkte gebied van Nederland, en met de grootste haven van Europa vormt zij een belangrijke pijler van de Nederlandse economie. De behoefte aan hoogopgeleide professionals groeit en er is nog veel onbenut talent in Rotterdam aanwezig (HR Position Paper, 2014).

Om de kloof tussen aanbod en vraag naar hoger opgeleiden te dichten, is Hogeschool Rotterdam gestart met het Focus-programma (2013), dat gerichte aandacht eist voor de kwaliteit van het bacheloronderwijs. De betere kwaliteit moet tot uiting komen in een hoger eindniveau, een hogere waardering door studenten en betere aansluiting op de beroepspraktijk. Om tegemoet te kunnen komen aan deze wens tot kwaliteitsverbetering, is verbinding vereist met de voorbereidende niveaus voor beroepsonderwijs, met innovatie en onderzoek én met professionalisering op de arbeidsmarkt (Van der Meer, 2014). Die verbinding vraagt om nieuwe vormen van sociaal-innovatieve uitwisseling tussen docenten en de beroepsbeoefenaren in het werkveld (Adviesraad Wetenschap en Technologie, 2014). Ook de ministeries van Economische Zaken en van OCW laten gezamenlijk weten dat 'het beroepsonderwijs beter moet aansluiten op de veranderende beroepspraktijk' (min OCW & EZ, 2013); wellicht ten overvloede verscheen deze oproep recent ook in de publicatie van de Onderwijsraad *Meer innovatieve professionals* (2014).

De drang is dus sterk om de afstemming tussen het beroepsonderwijs en het bedrijfsleven te verbeteren. Ik ben een groot voorstander van een hechtere samenwerking tussen deze twee gremia, maar constateer tevens het probleem dat *het* beroepsonderwijs niet bestaat, evenmin als *het* bedrijfsleven. Waar gaat het dan over als gesproken wordt over *het beroepsonderwijs*? En, wat voor type relaties en kwaliteitskenmerken hebben onderwijs en overheid voor ogen, als het gaat over een *betere aansluiting* op de arbeidsmarkt?

De centrale probleemstelling voor dit lectoraat is daarmee gelegen in de meervoudige vraag: op welk aspect moeten we inzoomen om de kwaliteit van het beroepsonderwijs te verbeteren en hoe kunnen we zorgen voor een betere aansluiting op de arbeidsmarkt? Om de richting van een antwoord te bepalen, zijn drie stappen relevant.

Ten eerste sta ik stil bij de complexiteit van het beroepsonderwijs. Nederland kent drie niveaus van beroepsonderwijs; het voorbereidend, het middelbaar en het hoger beroepsonderwijs (vmbo, mbo en hbo). Formeel sluiten de drie niveaus naadloos op elkaar aan, ook wel uitgedrukt als 'de beroepskolom'. Maar op de scharnierpunten van deze kolom wil het in de praktijk nog wel eens piepen en wringen. Dat staat een flexibele doorstroom in de weg. Tevens is het systeem van de kolom complex. Zo is elk van de niveaus verdeeld in sectoren (voorheen: Zorg & welzijn, Techniek, Economie en Groen), kent het vmbo vier leerwegen die vier

niveaus representeren (bb, kb, gl en tl)², en kent het mbo vier niveaus (entree, 2, 3 en 4) en twee leerwegen (bol en bbl)³. Het hbo kent een bachelorniveau, in voltijd- en deeltijdvariant, en een tussenliggend niveau in de vorm van een tweejarige Associate degree (Ad). Afgezien van recente vernieuwingen met versimpeling als doel, blijft het beroepsonderwijs een vlechtwerk van systemen. Het Platform Beroepsonderwijs (HPBO) heeft in het laatste decennium vele innovatiearrangementen gesubsidieerd die een betere doorstroom ten doel hadden. Vele arrangementen zijn gestart, maar slechts weinige zijn geslaagd. Ook OCW heeft modellen ontwikkeld, zoals de Vakmanschapsroute en Technologieroute, om de doorstroom tussen vmbo en mbo te verbeteren. Een ander initiatief is de tweejarige Associate degree als opstap naar de vierjarige hbo-bacheloropleiding. De oorzaak van een haperende doorstroom wordt vaak gezocht in een verkeerde studiekeuze (Luken, 2012) of de vele verschillen in de onderwijssystemen (Smulders, van Wijk & Zitter, 2011). Maar het meest wezenlijke van onderwijs, namelijk de verschillen in de *processen van lesgeven* aan leerlingen in vmbo 2, studenten mbo-niveau 4 of derdejaars studenten hbo, zijn nauwelijks inhoudelijk en in relatie tot elkaar onderzocht. Het lijkt mij derhalve relevant en interessant om onderzoek op te zetten naar kenmerken van het *onderwijsproces* in de verschillende leerwegen en sectoren van het vmbo, mbo en hbo. Het optimaliseren van leerprocessen is momenteel geheel terecht als centraal onderzoeksthema opgenomen in het nieuwe onderzoeksprogramma van het Kenniscentrum Talentontwikkeling (2015-2018).

Als logische *tweede stap* zoom ik in op het opleiden van docenten die (gaan) werken in het beroepsonderwijs. Zij zijn het die het leerproces van studenten in het vmbo, mbo of hbo moeten faciliteren. De complexiteit van het beroepsonderwijs doet een groot beroep op de kwaliteit van docenten die werkzaam zijn in deze context. Niet alleen dient de docent veel kennis te hebben van de onderwijsinstututen binnen de (verticale) beroepskolom en de context van het beroepenveld (horizontale verbanden), hij moet met name kennis en vaardigheden ontwikkelen om het leerpotentieel van de studenten aan te wakkeren, hen te motiveren en hen successen te laten ervaren. Vooral in Rotterdam vraagt de super-diverse populatie in het beroepsonderwijs van de docent een grote kennis over cultuur, etniciteit, differentiatie en groepsprocessen. Loopbaanoriëntatie is een belangrijk onderwerp voor docenten in de voorbereiding op vervolgonderwijs, evenals de cognitieve ontwikkeling van de student. Het bloemmodel (HBO-raad, 2012), dat ik voor deze stap hanteer, focust op het belang van de professionele identiteit van de docent. Tot slot formuleer ik richtlijnen voor het *opleiden van innovatieve docenten voor het beroepsonderwijs*.

2 bb= basisberoepsgerichte leerweg; kb= kaderberoepsgerichte leerweg; gl= gemengde leerweg; tl= theoretische leerweg

3 bol= beroepsopleidende leerweg; bbl= beroepsbegeleidende leerweg

Ten derde verbind ik het thema van de professionele identiteit van de docent aan de pedagogische opdracht waar de docent voor staat. Het gaat in de school, zoals gezegd, niet om willekeurig gekozen leerprocessen ten gunste van het behalen van een diploma, het onderwijs beoogt iets met het leren, het leren heeft dus een richting en een doel. Daarom ontkomt geen docent eraan de vraag naar 'het *wat* en het *waartoe* van het leren' te stellen. Onderwijs-economische, -sociologische noch leer-theoretische principes leiden daarbij tot een antwoord. Hier komt volgens Biesta (2012) de *pedagogiek* in stelling. De pedagogische vraag die hieruit voortvloeit is: *wat willen we de jongere generatie aan- en overdragen en waartoe willen we dat?* Bij de beantwoording van die vraag kijk ik naar de rol van de docent als opvoeder, als degene die richting wijst en samen met de student (p)reflecteert op diens ontluikende identiteit als vakman en als mens. De *professionele identiteit* van de docent wordt dan gezien in het licht van de *pedagogische sensitiviteit*. In dit verband ga ik met het lectoraat op zoek naar concrete voorbeelden van die pedagogische sensitiviteit in het beroepsonderwijs.

In hoofdstuk 2 beschrijf ik kenmerken van de verschillende niveaus van het beroepsonderwijs en benoem ik knelpunten die naar mijn mening verder onderzoek behoeven. Vanwege de grote diversiteit in de beroepskolom, leg ik de focus op één niveau: het mbo. Dit vanwege de 'schakelfunctie' van het mbo tussen het vmbo en hbo, en de drievoudige kwalificatieplicht die het mbo moet waarmaken. Een zeer complexe opdracht.

HOOFDSTUK 2

De complexe opdracht van het beroepsonderwijs

.....

Zoals gezegd laten de ministeries van Economische Zaken en van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen gezamenlijk weten dat 'het beroepsonderwijs beter moet aansluiten op de veranderende beroepspraktijk' (min OCW & EZ, 2013). Hoe oud is deze slogan eigenlijk? Al decennialang wordt gestreefd naar optimale aansluiting, maar blijkbaar is deze nog niet goed genoeg. Moeten wij als burgers accepteren dat het onderwijs vanuit zijn positie en organisatiemodel⁴ de economische en maatschappelijke ontwikkelingen volgt? Of moet het onderwijs voorop lopen? Juist vanwege de 'halfwaardetijd van kennis'⁵ (Weggeman, 2010) dient het beroepsonderwijs van vmbo tot hbo zich blijvend te ontwikkelen. Het liefst zodanig dat kennis- en ontwikkelcentra ontstaan waar het bedrijfsleven zich aan wil en kan laven. Daarvoor moeten kennisontwikkeling en professionalisering in school en bedrijf samen oplopen (Van der Meer, 2014; Smart Industry, 2014).

In paragraaf 2.1 geef ik een kritische reflectie op de recente aandacht van de overheid voor vakmanschap. Een economische behoefte is niet per se de meest zwaarwegende reden om voor beroepsonderwijs te kiezen. In paragraaf 2.2 bespreek ik de wettelijke taken van het mbo. Daarbij geef ik aan dat de derde kwalificatie-eis, leren voor de persoonlijke ontwikkeling, een persoonlijke passie voor vakmanschap te vervullen, m.i. een veel krachtiger en eerlijker stimulans voor studenten vormt om voor het beroepsonderwijs te kiezen, dan het economisch motief dat de overheid momenteel voor ogen heeft.

4 Denk aan de eindtermen documenten, kwalificatiedossiers en kennisbases, die na ontwikkeling enkele jaren vastliggen, en dus niet per direct meegroeien met de laatste stand in de economie.

5 Dit betekent dat de tijd dat kennis relevant is, afneemt.

2.1 De politieke mindset over beroepsonderwijs

De overheid ziet heel scherp dat de Nederlandse economie voor een groot deel afhankelijk is van goede vakmensen en dat met de toenemende vergrijzing, de behoefte aan deze vakmensen alleen maar zal toenemen (SBB, 2014; OCW, 2014; Van der Meer, 2014). Het beroepsonderwijs is bij uitstek het type onderwijs waar vakmensen worden opgeleid. 'Het zou zonde zijn als leerlingen niet voor het beroepsonderwijs kiezen omdat ze denken dat iets met je hoofd én handen doen minder gewaardeerd wordt of geen goed perspectief op een baan biedt', aldus Bussemaker (OCW, 2014).

Het vernieuwen van het beroepsonderwijs is natuurlijk een goede zaak, maar zal naar mijn idee niet direct leiden tot hogere instroom. Immers, de afgelopen jaren heeft de overheid onder het motto 'Nederland kenniseconomie' een - onbedoeld - negatief signaal afgegeven over het beroepsonderwijs. Kinderen die na de basisschool niet naar het algemeen vormend onderwijs (havo, vwo) worden doorverwezen, maar naar het (voorbereidend) beroepsonderwijs 'moeten', zijn zich sterk bewust van de lagere status van het door hen gevolgde onderwijs, verwerven minder respect in de maatschappij en hebben daardoor vaak een zeer gering gevoel van eigenwaarde (Turkenburg, 2014). Dit fenomeen kwam ik al tegen ten tijde van mijn promotieonderzoek naar de transitiefase van leerlingen van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs (Klatter, 2003). Ouders streven ernaar om hun kinderen, al dan niet via extra training, de hoogst mogelijke cito-scores te laten halen. Niet zelden met het gevolg dat hun kind op termijn met een gevoel van falen, moet overstappen naar het vmbo.

De vraag is dus of alleen het moderniseren van het beroepsonderwijs, genoeg is om ouders ertoe aan te zetten hun kind enthousiast in te schrijven voor beroepsonderwijs. Een landelijke herwaardering van het vakmanschap en een aangewakkerde trots ten aanzien van het beroepsonderwijs, onder andere vanuit het ministerie van OCW, zullen de misvatting over de waarde van het beroepsonderwijs moeten wegnemen. Met de boodschap: het zijn de vakmensen die een belangrijke bijdrage leveren aan innovatieve werkwijzen, oplossingen zoeken voor relevante praktijkproblemen, en daarmee sterke waardering verdienen van onze maatschappij!

In de volgende sub-paragrafen ga ik in op de kaders die de overheid heeft geïntroduceerd in een poging de onderwijskwaliteit te verbeteren. De nadruk op de 'hard controls' door het naleven van kaders, levert geen garantie voor die gewenste kwaliteitsverhoging. Het expliciet maken van het waartoe en waarom van beroepsonderwijs, het naleven van gedeelde waarden en normen en invulling geven aan de pedagogische opdracht, oftewel de 'soft controls', vormen hierbij minstens even relevante variabelen.